

УДК 821.112.2(436)-32Майрінк.09

Бережанська Ю.В.,

аспірант

Львівський національний університет імені Івана Франка

МАГІЧНА ПРАГА ГУСТАВА МАЙРІНКА

Анотація

Стаття присвячена аналізу образу Праги на матеріалі творчості австрійського експресіоніста Густава Майрінка. Розглянуті особливості зображення міста: персоніфікація, антитеза, трансформації міського простору із реального в інфернально-міфологічний. Простежені мотиви втечі, нічного міста, ресторанні мотиви. Проаналізована структура міста як модель світобудови і реалізація опозиції “центр – периферія”.

Ключові слова: Прага, Густав Майрінк, експресіонізм, міфологема, центр, периферія, персоніфікація, мотив.

Аннотация

Статья посвящена анализу образа Праги на материале творчества австрийского экспрессиониста Густава Майринка. Рассмотрены особенности изображения города: персонификация, антитеза, трансформации городского пространства из реального в инфернально-мифологический. Прослежены мотивы бегства, ночного города, ресторанные мотивы. Проанализирована структура города как модель мироздания и реализация оппозиции “центр – периферия”.

Ключевые слова: Прага, Густав Майринк, экспрессионизм, мифологема, центр, периферия, персонификация, мотив.

Summary

The article analyzes the image of Prague in the fiction of Austrian expressionist Gustav Meyrink. The peculiarities of depiction of the city, such as personification, antithesis, transformation of the urban space from real into mythological one have been observed. The motives of escape, of the afterdark city, as well as restaurant motives have been traced. The structure of Prague as a model of universe and the implementation of “center – periphery” opposition has been analyzed.

Key words: Prague, Gustav Meyrink, expressionism, mythologeme, center, periphery, personification, motif.

Прага – “столиця магічного мистецтва” – так назвав її сюрреаліст А. Бретон. Склалася своєрідна “філософія міста”, “міські” міфи, у яких

реальність химерно переплітається із вигадками та переказами. Чимало легенд складено про імператора Рудольфа II, при дворі якого працювали найвидатніші астрономи та алхіміки XVI століття – Едвард Келлі, Джон Ді, Тихо Браге, неабиякого поширення набуває образ Голема, створеного празьким рабином-кабалістом, а з “Будинком Фауста” на Карловій площі пов’язують візит історичного доктора Іоганна Фауста до Богемії [4, 203-210].

Прага – метафізичне перехрестя, пронизане таємницями, що віддано надихало Густава Майрінка протягом двадцяти років. Фактично вся творчість письменника-експресіоніста так чи інакше пов’язана із цим містом. У даній роботі будуть проаналізовані особливості зображення, основні мотиви та символіка структури міста у малій прозі та романних формах зазначеного автора. Дослідження образу Праги у художньому доробку Густава Майрінка є невід’ємною передумовою розуміння творчості письменника і дотепер не було об’єктом спеціального вивчення.

Вже у перші століття існування Праги унікальне розташування цього міста на перехресті європейських торговельних шляхів зумовило виникнення уявлень про нього як про “серце Європи”. Підтвердженням цього є отримання Прагою статусу метрополії Священної Римської імперії за імператорів Карла IV (XIV ст.) та Рудольфа II (кінець XVI-XVII ст.) [4, 53-55]. З одного боку центральне, з іншого – окраїнне у західній Європі географічне положення міста привело ще у пізньому Середньовіччі до інтерпретації Праги як міста “магічного”, таємничого.

Специфіку багатонаціональної Праги влучно підкреслив празький письменник Оскар Вінер, назвавши місто на Влтаві “Dreivölkerstadt”, тобто “містом трьох народів” – чеського, німецького і єврейського [1, 207-230]. Це місто, немов експонат із колекції Рудольфа II, – істота з трьома серцями. Три етнічні групи – чехи, німці (точніше, австрійці) і євреї, – облаштовували свої частини Праги згідно з власними уявленнями [6, 69-71]. Багатонаціональний характер Праги став передумовою створення декількох автономних “міських міфологій”, корпусів фольклорних текстів, заснованих на уявленнях про місто як місце сакральне, символічне, наділене “міфопоетичною” природою [12, 54-55].

Саме твори Майрінка першими привернули увагу широкої читацької аудиторії до унікального явища – празької німецькомовної літератури. Гучний успіх письменника, книги якого стали одними з перших “бестселерів” XX століття, і бурхлива дискусія, яку навіть називали “війною навколо Майрінка”, змусили читачів пильніше вдивитися у твори пражан і побачити їхні спільні риси. Так вперше була помічена унікальність літературної Праги, міста, що розкрило одну із найважливіших сторін німецькомовної культури [5, 18].

А. Бобраков-Тимошкін висунув гіпотезу про існування особливого “празького тексту”, який можна виділити на основі тематики творів, інваріантних особливостей зображення Праги в літературі кінця XIX – початку XX ст., що створювалась чеською та німецькою мовами [1, 207-230].

Дослідженням празького літературного феномену цього ж періоду займалися К. Кобрін, В. Просалова [6; 12].

Богемська столиця, яка з XVI століття перебувала під владою Габсбургів, переживала в останні роки існування монархії скрутні часи. Три світи межували на клаптику території у тривожні часи змін, які несла із собою нова епоха. Саме тоді в історії міста химерно й трагічно сплелися долі чехів, німців та євреїв. Взаємопроникнення цих культур вплинуло на формування тієї неповторної празької художньої реальності, якою продовжують захоплюватися сучасні читачі [6, 69-71].

Німецькомовна література чеської столиці початку XX століття стала справжнім рогом достатку, сповненим нових можливостей і тенденцій. [12, 37]. Лише за кілька десятиліть празька німецькомовна меншість подарувала світові не тільки прозу Майрінка, але й твори Ф. Кафки, М. Брода, Р. Фукса, Ф. Верфеля, Л. Перутца та багатьох інших авторів. Тенденції, що виявили себе в художній творчості тих років, не втратили своєї актуальності: празька німецькомовна література, як і раніше, сприймається читачами не тільки як важлива складова спадщини минулого, але і як живий, активний елемент сьогодення.

Слід зауважити, празькі німецькомовні письменники гостро відчували власну сторонність, чужість у богемській столиці, проте водночас місто незмінно притягувало їх до себе. Такі суперечливі стосунки між Прагою та митцями викликали складні почуттєві реакції, в яких довіра перемішувалася з відчуженням, магічна привабливість з упертим запереченням, любов із ненавистю [1, 212]. Сумніви, страх, самотність і безпорадність людини у цьому світі, невпинні, відчайдушні пошуки власного шляху – все це з винятковою насиченістю втілювалося у творах письменників [6, 70].

Трагічне сприйняття Праги як символу близького кінця старого світу, старої культури – багато в чому визначило характер празької німецькомовної літератури, її основні мотиви, у тому числі звернення до минулого, фантастики та містики. Поетизацією жахів письменники відтворювали фантасмагорію людського буття, антигуманність суспільного ладу. Як відзначає Т. Влчек, “німецькомовна література [...] була сповнена міфом старої Праги подекуди більш виражено, ніж культура чеська. Стара Прага була для неї ностальгічним спогадом, ніби тихе світло рідної домівки, що мусить зникнути” [1, 223]. Вибір на користь відходу у таємниці “магічного міста” зробили багато німецьких авторів. Одним із найкolorитніших серед них був письменник-містик Густав Майрінк.

До Праги Густав приїхав ще гімназистом, змінивши кілька шкіл у різних містах і не знаючи, що залишиться в богемській столиці надовго. Саме у цьому місті він отримав освіту, заснував власну справу і, нарешті, з банкіра Майєра перетворився на письменника Майрінка, відомого своїми сатиричними та гротескними оповіданнями [5, 7-8].

У 1904 році він був змушений покинути Прагу, однак це нітрохи не послабило його зв'язок із цим особливим містом та його культурою. Живучи у Відні, Мюнхені, Штарнберзі, письменник у своїх творах зображував майже

виключно це місто не тільки як місце дії, але і як персонажа [5, 19]. Виданий у 1915 році роман Майрінка “Голем” відзначався “своєрідним сплавом впізнаваного, конкретно топографічно окресленого празького колориту з космічним масштабом художнього узагальнення...” [12, 52].

З відвертою ностальгією пише Майрінк про чарівне минуле міста: “Скучая, поблескивают звезды над серой Прагой и печалюсь вспоминают о тех давних временах, когда еще Валленштейн, погружен в размышления, взглядывал на них из своего замка на Малой Стране. И как алхимики императора Рудольфа варили что-то по ночам в своих ласточкиных гнездах на улице Далиборка” [10, 201].

Та водночас автор запевняє читача, що сучасність все ж таки не позбавлена містики: “если кто-то полагает, что тайные учения Средневековья умерли вместе с охотой на ведьм – как же он ошибается” [10, 200] і веде мову “...о мрачных пророчествах, [...] о “запечатанном пражском письме” – последней реликвии ордена” [11].

Як зазначає С. Гурін, місто – це простір свободи, вибору, ризику, простір становлення особистості, тобто екзистенційний простір [3, 10-17]. Це сфера онтологічного формування людини. У місті відбувається концентрація простору, часу, людської енергії. Феномен міста – це постійно присутня в культурі та релігії міфологема.

Місто зазвичай виступає як метафізичний кордон, який відділяє космос від хаосу, культуру від варварства, буття від небуття [3, 12]. Майрінка надзвичайно приваблювала етимологія топоніму “Прага”, і він неодноразово звертав на це увагу. В оповіданні “Альбінос” один із персонажів – член герметичного ордену – зауважує: “ложей первых “Азиатских братьев” были основаны Прага и Аллахабад, в общем, все те города, название которых означает “порог” [11].

На думку Майрінка: “Прага не даремно носит свое ім’я. По суті вона є поріг між земним життям і загробним, поріг набагато вужчий, ніж будь-де...” [14, 32].

Місто відтворює певну модель світу, ієрархічну структуру космосу і рівні світобудови, таким чином, має три архітектурні і символічні рівні: небесний, земний та підземний (підвали, катакомби) [3, 14].

На першому рівні місто мислиться як сакральний простір, у якому зосереджені матеріальні і духовні цінності цивілізації, твориться культура та історія. У ньому знаходяться духовна і світська влади, які покликані наблизити людину до Бога [3, 10-17]. Храми, площі, міські стіни – це, перш за все, духовні конструкції, символи, культурні форми. Місто постає як втілення божественного задуму про людину. У Празі функцію символічної вертикалі, що з’єднує небо, землю і підземний світ, виконують вежі, храми та собори [3, 15]: “На башне звонят седьмой час. Воздух вибрирует” [8]; “Мрачный силуэт “Башни голода” с ее островерхой каменной шапкой был верным указателем во мраке” [9]; “Старая площадь мирно проживает остаток воскресного дня” [8]; “Посредине пустынной площади тянулся собор к трону небес” [9].

Автор вводить напролюд розгорнуті описи інтер'єрів празьких храмів: “Одиночка медленно идёт по площади к церкви Святого Фомы [...] Входит. Благоухание ладана [...] Тихо движутся тени в тёмных нефах [...] Молчаливо-торжественно раскачиваются красные лампы на длинных, покорных нитях; воздух колеблют золотые крылья архангелов [...] Безмолвно высится Распятый [...] Углы молитвенных скамей ободраны, каменное основание колонны в выщербинах. Стекланные реликварии. Белые статуи пап покрыты пылью” [8].

На другому, земному, рівні Прага зображена як реальний соціальний простір в епоху, сучасну Майрінку, і тут головним знаряддям стає сатира: “...на просеках спят бродяги, которые еще не поступили на службу в пражскую полицию” [10, 201]; “И даже Пражская обсерватория, которая до тех пор только и делала, что фотографировала Луну, начала постепенно обращать внимание на новые странные явления” [10, 209].

Місто осмислюється як архітектурний ансамбль, продукт зодчества. Прагнучи максимально занурити читача в атмосферу Праги, письменник активно використовує назви міських реалій: “Я бродил по Градчанам, любовался капеллой Св. Вацлава и Собором Св. Вита. [...] А “Башня голода” и переулоч Алхимиков!” [11]; “И они вприпрыжку помчались через Тынский двор, под арку средневековых ворот, кривыми переулками, мимо ветхих дворцов эпохи барокко” [11]; “Я шел под арками переплетающихся аллей Старогородского Кольца, мимо бронзового фонтана [...] дальше через каменный мост со статуями святых и с фигурой Иоанна Непомука” [9].

Проте міський простір раптово трансформується із реального у міфологічний, з'являються біблійно-апокаліптичні конотації, і перед читачем виринає світ підземний: “В подвале дома лежит железная плита [...] никто не знает, куда ведет эта шахта [...] Точильный камень Сатаны всё кружится... непрерывно... день и ночь... Дьявол закалил его в огне ненависти тысячи лет назад задолго до того, как появилась Прага” [10, 222]; “Кровь – вот настоящая грунтовая вода Праги” [8]; “Ворота – раскрытые черные пасти, из которых вырваны языки, горла, которые ежесекундно могут испустить пронзительный крик, такой пронзительный и враждебный, что ужас проникнет до мозга костей” [9].

Простір міста зазвичай характеризується протиставленням сакрального центру до периферії, опозицією “своє-чуже” [3, 10-17]. Сучасні райони Праги (Старе Місто, Нове Місто, Градчани, Мала Страна, Вишеград) тривалий час вважалися окремими містами, і навіть ворогували між собою. Остаточно об'єднати їх вдалося лише у 1784 році під час правління імператора Йосипа II [4, 89-91]. Майрінк постійно протиставляє Старе Місто до інших районів: “ [...] жил-то он вовсе даже не в Праге, а скорее наоборот – на Градчанах” [8]; “Конечно, здесь, в Градчанах, совсем другой вид безумия. Совсем другой... Здесь – здесь скорее окаменелое безумие. Да, безумие, обратившееся в камень, как и вообще все здесь, наверху...” [8].

Градчани та Мала Страна є незмінно ворожим середовищем: “...как зловеще вырисовывается хищный профиль Градчан на фоне неба! [11]; “Нет на свете более жуткого места, чем этот район” [10, 81]. Переважає хтонічна

символіка: “Поистине, странные ветры веют здесь, на Малой Стране! Как будто все живое, страхась затаившейся смерти, ушло глубоко в землю. [...] вся спящая, съжившаяся здесь жизнь пробудится каким-то апокалиптическим зверем для чего-то нового и ужасного!” [11];

Що ж стосується історичного центру міста, він здебільшого характеризується автором позитивно або ж нейтрально: “...поселился в солидном доме на Староместском рынке” [...] “Из окна уютной квартирки [...] на Староместском рынке, открывается прекрасный вид на широкую площадь” [7].

У гротескних оповіданнях та романах Майрінка Прага виступає не лише незамінним фоном, але і дійовою особою. Персоніфікація міста, олюднення об’єктів міського ландшафту – один із найчастіше вживаних експресіоністами прийомів – знаходить яскраве втілення і у творчості Майрінка [2, 75]. Письменник ототожнює Прагу з живим організмом, знаходимо численні “фізіологічні” порівняння: “Время размышлений окончено, Прага лежит развась и храпит, как базарная торговка” [10, 201]; “У меня было такое чувство, будто все дома смотрели на меня своими предательскими лицами, исполненными беспредметной злобы” [9]; “Серьезно и таинственно молчит Нусельская долина...” [9]; “спящая Прага выдыхала к звездам красноватую дымку” [8]; “Смотри, там, внизу, белые дорожки из гальки – как вены...” [11]; “Из тумана вырастает дом – с обрубленными плечами и вдавленным лбом – словно околевшее животное” [10, 82]; “На Малой Стране есть старый дом [...] Здание угрюмое, по брюхо ушедшее в землю” [10, 221].

Крім того, Прага виступає своєрідним хранителем історії, варто відзначити особливий внутрішній хронотоп – пам’ять міста, традиції та спогади, які час від часу виринають у сюжетах малої прози та романів письменника: “Градчаны со своими молчаливыми застывшими строениями стали для нее красноречивыми устами, которые умели нашептывать ей тысячью проворных языков все новые ужасы и кошмары из своего кровавого прошлого” [8].

Експресіонізм – це мистецтво передусім міське, виплекане в атмосфері богемної субкультури, у ресторанах і кабаре [13, 20]. В експресіоністському місті панують божевілля і декаданс, образи-галюцинації. На думку С. Боннера та Д. Келлнера, ця риса успадкована від Ш. Бодлера, для якого центральною темою і декорацією є Париж [13, 20]. У Майрінка знаходимо празькі ресторанні мотиви: “В этом ночном ресторане, среди намазанных уличных девок, завитых кельнеров и украшенных брильянтами в форме подков сутенёров, все впечатления получали пробелы, становились уродливыми, и в мозгу моем появлялось ужасное, наполовину живое, искаженное отражение всего этого” [10, 119].

Автор досягає фантастичного сприйняття навколишньої дійсності, занурюючи оповідь переважно у сутінки або нічний час. Невід’ємні атрибути нічного міста – ліхтарі, місяць та зірки [2, 28]: “Придушен-погашен последний уличный фонарь поблизости, и над городом, подернутым дымкой, мерцает

только слабый свет звезд” [10, 201]; “Я потушил фонари на рассвете...” [8]; “Бледный, неясный свет фосфорическим туманом выползает откуда-то со стороны Градчан и струится на крыши домов” [10, 81]; “[...] бледная, словно кость, Луна пристально смотрела с небес” [11].

Експресіоністи намагалися показати експансію міста у сферу психічного, відтак місто виступає як екзистенційне середовище, ландшафт людської душі. Місто-лабіринт, місто-пастка давить на людину, звучить постійне бажання втечі, виходу [2, 70-71]: “Лишь бы подальше от этой проклятой Праги! Здесь снова безумие чадит из всех закоулков [...] Город сумасшедших. Я думаю, это из-за тамошнего воздуха, от земляных испарений” [8]; “Это какое-то совсем древнее строение – столько ходов и выходов! Как лисья нора; наверное, один из тех загадочных лабиринтов, которые сохранились в этом квартале с семнадцатого века...” [11].

Водночас Прага постає як амбівалентний феномен – поряд із негативно конотованими метафорами та порівняннями звучить відверте захоплення: “Эта фантастическая готика с ее скульптурами, словно отлитыми из запекшейся крови!” [11]; “Однажды ночью я вскочил с постели и пустился бродить по узеньким улочкам Малой Страны, ради одного только фантастического впечатления, которое производят в это время суток старинные дома” [10, 81]; “Чудесная панорама простершейся внизу под тончайшей серебристой вуалью Праги” [7].

Письменник будує місто на антитезах: “Вряд ли есть еще на свете такой город, как Прага, к которому так охотно поворачиваются спиной при отъезде и так неудержимо стремятся назад, едва покинув [...] эта необычная сила отталкивания-притяжения” [8]; “Ворота втягивали меня и отпускали” [9].

Таким чином, специфіка пражського історичного та культурного ландшафту пов’язана з однією з головних характеристик чеської столиці – її багатомовністю, співіснуванням у Празі аж до середини ХХ століття трьох культур і двох мов. “Багатомовний”, різностильовий, неповторний образ Праги, що формувався протягом століть, визначив стиль і тематику величезної кількості письменників. Саме в такій атмосфері виник унікальний феномен пражської німецькомовної літератури, що зазвичай асоціюється з іменами Франца Кафки і Густава Майрінка.

“Магічний поріг” – Прага – займає центральне місце у творчості Майрінка, виступає не лише фоном, але і дійовою особою. Письменник прожив у місті більше двадцяти років і саме там сформувався як митець. У творчості Майрінка чеська столиця вибудовує вертикаль, соціальну та сакральну, задає вісь світобудови. Трирівнева структура Праги зумовлює трансформації простору, міфологема міста розподіляється на місто-рай, земне місто і місто-пекло. Протиставлення центру до периферії реалізує опозицію “своє-чуже”. Присутні характерні ознаки експресіонізму: мотиви втечі, нічного міста, описи ресторанів.

Таємнича і багатогранна атмосфера Праги, безсумнівно, визначає фантазмагоричний характер творів Майрінка, аналіз образу чеської столиці є важливим елементом дослідження художнього доробку письменника.

Література

1. Бобраков-Тимошкин А. Феномен и трагедия пражского многоязычия / А. Бобраков-Тимошкин // М. : Новое литературное обозрение. – 2004. – N 4(68). – С. 207-230.
2. Гаврилів О. Образ міста в німецькій експресіоністичній ліриці / О. Гаврилів // Експресіонізм : [зб. наук. праць / упоряд. : Т. Гаврилів]. – Львів : “ВНТЛ-Класика”, 2005. – С. 65-86.
3. Гурин С. Образ города в культуре: метафизические и мистические аспекты / С. Гурин // Города региона: культурно-символическое наследие как гуманитарный ресурс будущего: материалы международной научно-практической конференции 15-17 апреля 2003 г. – Саратов : Изд-во Сар. ун-та, 2003. – С. 10-17.
4. Ирасек А. Старинные чешские сказания / А. Ирасек. – М. : Худож. лит., 1983. – 303 с.
5. Каминская Ю. VIVO, или Жизнь Густава Майринка до и после смерти / Ю. Каминская // Майринк Г. Кольцо Сатурна: Романы, рассказы / пер. с нем. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – С. 5-24.
6. Кобрин К. Конец игры / К. Кобрин // “Иностранная литература”. – М. : “Иностранная литература”, 2005. – №3. – С. 69-71.
7. Майринк Г. Ангел западного окна : [роман] / Г. Майринк. – Режим доступа : <http://www.lib.ru/INPROZ/MAJRINK/angel.txt>
8. Майринк Г. Вальпургиева ночь : [роман] / Г. Майринк. – Режим доступа : http://lib.aldebaran.ru/author/mairink_gustav/mairink_gustav_valpurgieva_noch/
9. Майринк Г. Голем : [роман] / Г. Майринк. – Режим доступа : http://www.lib.ru/INPROZ/MAJRINK/golem_new.txt_with-big-pictures.html
10. Майринк Г. Кольцо Сатурна: Романы, рассказы : пер. с нем. / Г. Майринк. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 832 с.
11. Майринк Г. Рассказы / Г. Майринк. – Режим доступа : <http://www.lib.ru/INPROZ/MAJRINK/rassказы.txt>
12. Просалова В. Текст у світі текстів Празької літературної школи / В. Просалова. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2005. – 344 с.
13. Bonner S. Passion and Rebellion: The Expressionist Heritage / S. Bonner, D. Kellner. – NY : Columbia University Press, 1988 – 468 p.
14. Smit F. Gustav Meyrink. Auf der Suche nach dem Übersinnlichen / F. Smit. – München : Langen-Müller, 1988. – 317 s.